

Przemoc rówieśnicza (bullying) wśród osób w wieku szkolnym – wiktymizacja i sprawstwo. Metaanaliza badań prospektywnych

Glenn D. Walters

Wydział Prawa Karnego, Kutztown University, USA

Z grupy 1408 badań wybrano 23 próby pochodzące z 22 badań podłużnych dotyczących zarówno wiktymizacji, jak i sprawstwa przemocy rówieśniczej. Wyselekcjonowano je przy użyciu określonych wcześniej kryteriów (wiek ≤ 18 lat, deklarowana wiktymizacja lub sprawstwo przemocy rówieśniczej badane po co najmniej miesiącu, ale nie więcej niż 24 miesiącach, badania niebędące ewaluacją terapii ani konkretnego programu). Następnie przeprowadzono metaanalizę z wykorzystaniem modelu efektów losowych, aby zbadać związki równoczesne (concurrent) i podłużne zależności krzyżowe (cross-lagged) między wiktymizacją a sprawstwem przemocy rówieśniczej w wybranych 23 próbach. Otrzymano dużą łączną wielkość efektu ($r = 0,40$, 95% przedział ufności [CI] $0,34-0,45$) dla związku równoczesnego oraz od niewielkiej do umiarkowanej wielkości efektu (wiktymizacja-sprawstwo $r = 0,20$, 95% CI $0,17-0,24$; sprawstwo-wiktymizacja $r = 0,21$, 95% CI $0,17-0,24$) dla obu krzyżowych korelacji podłużnych. Wyniki nie zmieniły się, gdy analizy przeprowadzono osobno dla tradycyjnej przemocy rówieśniczej ani cyberprzemocy. Otrzymane rezultaty wskazują, że wiktymizacja i sprawstwo przemocy rówieśniczej są silnie skorelowane, przy czym krzyżowa korelacja podłużna przebiega dwukierunkowo, co oznacza, że sprawstwo prowadzi do późniejszej wiktymizacji równie często jak wiktymizacja do późniejszego sprawstwa. Zaproponowano różne modele teoretyczne, aby wyjaśnić, jak wiktymizacja prowadzi do sprawstwa (teorię cyklu przemocy, ogólną teorię napięcia i teorię społeczno-poznawczą) oraz w jaki sposób sprawstwo prowadzi do wiktymizacji (teorie ryzykownego stylu życia, rutynowych aktywności i doboru rówieśników).

SŁOWA KLUCZOWE:

PRZEMOC RÓWIEŚNICZA, BULLYING, WIKTYMIZACJA, SPRAWSTWO, CYBERPRZEMOC, KORELACJE KRZYŻOWE, METAANALIZA

Badacze przemocy wśród dzieci i młodzieży są zgodni co do tego, że wiktymizacja i sprawstwo przemocy rówieśniczej w dużej mierze zachodzą na siebie w ten sposób, iż bycie ofiarą przemocy rówieśniczej może prowadzić do jej sprawstwa (w dalszej części artykułu będę używał krótkich terminów *wiktymizacja* i *sprawstwo*). W metaanalizie dotyczącej dzieci i młodych ludzi, którzy dręczą innych, tych, którzy deklarują, że są dręczeni, oraz tych, którzy zarówno stosują przemoc rówieśniczą, jak i sami jej doświadczają, Cook, Williams, Guerra, Kim i Sadek (2010) zaobserwowali istotną zbieżność podstawowej charakterystyki i zmiennych niezależnych (predykcyjnych) w tych trzech grupach, co może wskazywać na wspólną etiologię badanych zjawisk. Badania przeprowadzone po publikacji metaanalizy Cooka i in. potwierdziły przypuszczenie, że wiktymizacja i sprawstwo przemocy rówieśniczej w dużej mierze się pokrywają. Na przykład Chan i Wong (2015) wykazali silne korelacje dodatnie między różnymi podtypami wiktymizacji a sprawstwa, a Shetgiri, Lin, i Flores (2012) w dużej reprezentatywnej próbie amerykańskich uczniów klas 6–10 stwierdzili, że bycie dręczonym i poczucie braku bezpieczeństwa w szkole są istotnymi czynnikami ryzyka stania się sprawcą przemocy rówieśniczej. Ograniczeniem badań Chana i Wonga oraz Shetgiri i in. był jednak ich przekrojowy charakter. Wykorzystując dane pochodzące z badania podłużnego, które miało rzucić więcej światła na to zagadnienie, Walters i Espelage (2018) zauważyli, że bycie ofiarą przemocy rówieśniczej jest predyktorem jej sprawstwa, przy czym czynnikiem pośredniczącym okazała się wrogość mierzona 6 miesięcy po wiktymizacji i 6 miesięcy przed sprawstwem. W tym badaniu pominięto jednak ważną kwestię, a mianowicie nie przetestowano drogi od sprawstwa do wiktymizacji.

Na podstawie wyników swojej analizy Walters i Espelage (2018) wysunęli przypuszczenie, że trauma wiktymizacji wywołuje poznawczo-afektywny stan wrogości, który zwiększa prawdopodobieństwo tego, iż ofiara przemocy rówieśniczej zacznie dręczyć innych, chociaż wzięli również pod uwagę efekt uczenia się, kiedy to ofiara uczy się dręczyć innych z własnego doświadczenia wiktymizacji. Rzeczywisty wpływ wiktymizacji na późniejsze sprawstwo okazał się jednak niewielki. Po pierwsze, korelacja rzędu zerowego między wiktymizacją w pierwszej fali badania a sprawstwem 12 miesięcy później w fali trzeciej nie osiągnęła poziomu istotności przy użyciu poziomu α skorygowanego poprawką Bonferroniego, a bezpośredni wpływ

wiktylizacji na późniejsze sprawstwo był nieistotny, kiedy kontrolowano zmienne wrogości, gniewu i depresji. Nasuwa się pytanie, czy korelacja odwrotna – od sprawstwa do wiktylizacji – również byłaby nieistotna? Opierając się na danych podłużnych dotyczących dużej grupy cypryjskich gimnazjalistów, Fanti i Kimonis (2012) odkryli, że sprawstwo jest nieco lepszym predyktorem wiktylizacji niż wiktylizacja sprawstwa (r : 0,28 vs 0,24). Chu, Fan, Liu i Zhou (2018) również wykazali, że efekt sprawstwa jako predyktora wiktylizacji był nieco wyższy niż efekt odwrotny – od wiktylizacji do sprawstwa (odpowiednio, 0,37 i 0,30) – podczas gdy Bartlett i Wright zaobserwowali coś wręcz przeciwnego (odpowiednio, 0,20 i 0,24). W czwartym badaniu, Kendrick, Jutengren, i Stattin (2012) odnotowali korelacje krzyżowe między wiktylizacją a sprawstwem, które okazały się jednakowe. Te wyniki sugerują, że sprawstwo może równie silnie wpływać na późniejszą wiktylizację jak wiktylizacja na późniejsze sprawstwo.

Zważywszy na potencjalnie poważne negatywne następstwa fizyczne, psychiczne i społeczne przemocy rówieśniczej w życiu sprawców i ofiar (Wolke, Lereya, 2015), niezwykle ważne jest wyjaśnienie natury zależności między wiktylizacją a sprawstwem. W badaniach przekrojowych wykazano umiarkowany do silnego związek między wiktylizacją a sprawstwem (Chan, Wong, 2015; Cook i in., 2010; Shetgiri i in., 2012), ale potrzebne są dane podłużne, aby zweryfikować kierunek tej zależności i sekwencję tych dwóch zmiennych w czasie. Nasuwa się kilka możliwości: wiktylizacja może prowadzić do sprawstwa, sprawstwo może prowadzić do wiktylizacji lub jest to zależność wzajemna, dwukierunkowa. Wyjaśnienie, w jakim kierunku (lub jakich kierunkach) działa efekt przyczynowy – od wiktylizacji do sprawstwa, od sprawstwa do wiktylizacji czy w obu kierunkach – jest konieczne dla zrozumienia, profilaktyki oraz kontrolowania tego wszechobecnego i potencjalnie destrukcyjnego problemu. Teoretycznie wzór od wiktylizacji do sprawstwa implikuje, że przemoc rówieśnicza, podobnie jak krzywdzenie dzieci, tworzy cykl przemocy (Widom, 1989), w którym wiktylizacja sprzyja późniejszemu sprawstwu (Walters, Espelage, 2018). Tymczasem wzór od wiktylizacji do sprawstwa jest raczej zgodny z teorią ryzykownego stylu życia / rutynowych aktywności (Garofalo, 1987) i sugeruje, że sprawstwo przemocy rówieśniczej może kreować relacje rówieśnicze i rutynowe aktywności, które zwiększają prawdopodobieństwo tego, iż dziecko samo padnie ofiarą tej formy przemocy (Cho, Lee, 2018). Istnieją również ważne implikacje praktyczne wynikające z kierunku zależności między wiktylizacją a sprawstwem przemocy rówieśniczej. Otóż znajomość kierunku tej zależności może dostarczyć wskazówek dotyczących tego, jakie podejścia i w jakim wieku będą najskuteczniejsze w przeciwdziałaniu wiktylizacji i sprawstwu.

Metaanaliza danych prospektywnych może być pomocna w określeniu kierunku zależności między wiktylizacją a sprawstwem przemocy rówieśniczej. To z kolei może rzucić światło na etiologię wiktylizacji lub sprawstwa oraz podpowiedzieć, jakie podejście będzie najlepsze w przeciwdziałaniu wzajemnie powiązanym problemom wiktylizacji i sprawstwa przemocy rówieśniczej. Analiza danych pochodzących z badań, w których wiktylizację i sprawstwo oceniano w sposób prospektywny, może również pomóc w wyjaśnieniu, czy tradycyjna przemoc rówieśnicza i cyberprzemoc są podobne pod względem wzorców owych zależności – dzięki przeanalizowaniu obu tych zjawisk zarówno osobno, jak i łącznie. Odrębne analizy mogą pomóc w ustaleniu, czy zależność między wiktylizacją a sprawstwem cyberprzemocy jest taka sama czy inna niż relacja między wiktylizacją a sprawstwem tradycyjnej przemocy rówieśniczej. Analizy łączne mogą być natomiast pomocne w ustaleniu, czy wiktylizacja / sprawstwo cyberprzemocy oraz wiktylizacja / sprawstwo tradycyjnej przemocy rówieśniczej są zamienne czy też efekt wprowadzający jednej z nich jest silniejszy niż efekt drugiej. Na przykład anonimowość, jaką zapewnia cyberprzemoc, może czynić z niej preferowany pierwszy krok w przejściu od bycia ofiarą do sprawstwa przemocy. Tymczasem interpersonalny charakter tradycyjnej przemocy rówieśniczej może zwiększać prawdopodobieństwo tego, że ktoś, kto dopuszcza się przemocy rówieśniczej, stanie się jej ofiarą przez czynniki związane z ryzykownym stylem życia i rutynowymi aktywnościami, w porównaniu z osobą, która angażuje się wyłącznie w sprawstwo cyberprzemocy.

Cyberprzemoc i tradycyjna przemoc rówieśnicza mają kilka cech wspólnych, ale między tymi dwiema formami przemocy jest równie wiele różnic. Po pierwsze, w wypadku tradycyjnej przemocy rówieśniczej ofiara prawie zawsze zna tożsamość sprawcy, podczas gdy sprawca cyberprzemocy często nie jest znany ofierze. Anonimowość może być jednym z powodów, z jakich nastolatki ponad dwa razy częściej deklarują, że padają ofiarą cyberprzemocy niż tradycyjnej przemocy rówieśniczej (Modecki, Minchin, Harbaugh, Guerra, Runions, 2014). Po drugie, podczas gdy badania zależności między wiekiem a tradycyjną przemocą rówieśniczą przyniosły niejednoznaczne wyniki (Clifopulos, Witenberg, 2008), między wiekiem a cyberprzemocą stwierdzono korelację dodatnią. Okazało się, że młodzież w środkowym okresie dojrzewania stosuje przemoc rówieśniczą online istotnie częściej niż we wczesnej fazie tego okresu (Robson, Witenberg, 2013). Po trzecie, podczas gdy chłopcy częściej dopuszczają się cyberprzemocy, jeśli wcześniej sami padli jej ofiarą (Zsila, Urbán, Griffiths, Demetrovics, 2019), dziewczyny częściej zostają sprawczyniami cyberprzemocy, jeśli uprzednio doświadczyły tradycyjnej przemocy rówieśniczej (Wong, Cheung, Xiao, 2017). Wreszcie, z niektórych danych empirycznych wynika, że cyberprzemoc może

wywierać na ofiary bardziej szkodliwy wpływ niż tradycyjna przemoc rówieśnicza (Giumetti, Kowalski, 2016; Waasdorp, Bradshaw, 2015).

Niniejsza metaanaliza miała służyć pięciu celom. Pierwszym z nich była ocena związku między współwystępującymi ze sobą wiktyimizacją i sprawstwem. Spodziewano się, że ten związek będzie istotny oraz że wielkość efektu będzie się mieścić w przedziale od umiarkowanej do dużej – według kryteriów Rice i Harrisa (2005): $r \approx 0,10$ (efekt mały), $r \approx 0,24$ (efekt umiarkowany), $r \approx 0,37$ (efekt duży). Drugim była ocena kierunku zależności między wiktyimizacją a sprawstwem w czasie poprzez obliczenie podłużnych korelacji krzyżowych między wcześniejszym sprawstwem a późniejszą wiktyimizacją oraz między wcześniejszą wiktyimizacją a późniejszym sprawstwem. Zakładano, że łączne wielkości efektów dla tych dwóch prospektywnych korelacji krzyżowych będą istotne, a różnice między nimi – minimalne. Trzecim celem było ustalenie, czy istnieją istotne różnice pod względem wielkości efektu między tradycyjną przemocą rówieśniczą / wiktyimizacją a cyberprzemocą / wiktyimizacją oraz czy ten efekt rozciąga się na różne typy przemocy (np. od tradycyjnego sprawstwa do cyberwiktyimizacji, od tradycyjnej wiktyimizacji do cybersprawstwa, od cybersprawstwa do tradycyjnej wiktyimizacji oraz od cyberwiktyimizacji do tradycyjnego sprawstwa). Czwartym celem było zbadanie wpływu czterech zmiennych moderujących (wieku, płci, lokalizacji i odstępu czasowego między pomiarami) na przemoc rówieśniczą. Wreszcie, oceniono heterogeniczność, tendencyjność publikacyjną oraz wrażliwość każdej ze zmiennych na wartości skrajne.

METODY

Zastosowano pięć kryteriów doboru badań do metaanalizy. Po pierwsze, badania musiały być ukończone lub opublikowane przed 1 kwietnia 2019 r., kiedy to rozpoczęto proces selekcji. Po drugie, wszystkie osoby badane w danej próbie musiały mieć nie więcej niż 18 lat w chwili rozpoczęcia badania. Wynikało to z intencji zbadania przemocy rówieśniczej wśród osób w wieku szkolnym, a nie będących na studiach, zatrudnionych czy przebywających w więzieniu. Było to również zgodne z definicją przemocy rówieśniczej (*bullyingu*) opracowanej przez amerykańskie Centrum Kontroli i Prewencji Chorób, w której podano przedział wieku 5–18 lat. Po trzecie, w badaniach musiały być oceniane zarówno deklarowana wiktyimizacja, jak i sprawstwo przemocy rówieśniczej, a informacje na ten temat musiały być dostępne dla potrzeb metaanalizy. Po czwarte, wiktyimizacja i sprawstwo musiały być badane metodą prospektywną, przy czym odstęp między pomiarami musiał wynosić co najmniej miesiąc, lecz nie więcej niż 24 miesiące. Po piąte, korelacje rzędu zerowego między

miarami wiktyimizacji i sprawstwa musiały być dostępne w oryginalnym artykule lub udostępnione przez badaczy na prośbę autora niniejszego artykułu.

Badania

Przeprowadzono przegląd piśmiennictwa w celu identyfikacji wszystkich opublikowanych i nieopublikowanych badań zawierających dane prospektywne dotyczące wiktyimizacji oraz sprawstwa przemocy rówieśniczej. Przeszukano następujące bazy danych: Academic Search Complete, Criminal Justice Abstracts, Dissertation Abstracts, ERIC, HeinOnline, JSTOR Journals, PsycArticles, Psychology and Behavior Sciences Collection, PsycInfo, Social Sciences Citation Index, SocIndex oraz Sociological Collection. Wyszukiwanie z użyciem skojarzenia terminów „wiktyimizacja przemocą rówieśniczą” (*bullying victimization*) oraz „sprawstwo przemocy rówieśniczej” (*bullying perpetration*) przyniosło wstępnie dobraną próbę liczącą 1362 badania i artykuły. Dodatkowe badania ($n = 46$) wybrano, analizując bibliografię kilku ważnych artykułów przeglądowych (np. Cook i in., 2020; Foody, Samara, Norman, 2017).

Po usunięciu z próby duplikatów przeanalizowano streszczenia wszystkich artykułów, aby ustalić, czy dane badanie zawiera miary zarówno wiktyimizacji, jak i sprawstwa przemocy rówieśniczej, oraz upewnić się, że nie dotyczy ewaluacji programu terapeutycznego lub profilaktycznego. Następnie przeanalizowano akapity opisujące metodologię każdego z badań, aby ustalić, czy spełnione są pozostałe kryteria (brak osób badanych w wieku powyżej 18 lat w chwili rozpoczęcia badania, badanie prospektywne z odstępem od miesiąca do 24 miesięcy między falami). W ten sposób otrzymano próbę liczącą 30 badań, spośród których dziewięć zawierało wszystkie informacje niezbędne w niniejszej metaanalizie (korelacja równoczesna oraz krzyżowe korelacje podłużne między wiktyimizacją a sprawstwem). Z autorami 21 badań, w których nie podano wymaganych informacji, skontaktowano się za pomocą poczty elektronicznej – 13 spośród nich odpowiedziało i przekazało konieczne informacje. Z autorami, którzy nie odpowiedzieli na pierwszą prośbę, skontaktowano się jeszcze co najmniej trzy razy w ciągu kolejnych kilku miesięcy.

Procedura

Metaanalizę przeprowadzono przy użyciu programu CMA (*Comprehensive Meta-Analysis*), wersja 2 (Borenstein, Hedges, Higgins, Rothstein, 2005). Wykonano cztery analizy: wszystkich form przemocy rówieśniczej łącznie, tradycyjnej przemocy rówieśniczej, cyberprzemoc i skrzyżowania tradycyjnej przemocy rówieśniczej

z cyberprzemocą (T × C). Każde badanie (każda próba) wносиło do analizy nie więcej niż jedną wielkość efektu, dlatego w wypadku większej liczby oszacowań w tym samym badaniu wartości te były uśredniane przed dodaniem do zbioru danych. Opierając się na założeniu, że wielkości efektów w różnych badaniach były zróżnicowane ze względu na badane próby lub zmienne wynikowe, niniejszą metaanalizę przeprowadzono przy użyciu modelu efektów losowych. Model ten zastosowano do oceny łącznej wielkości efektu oraz oceny heterogeniczności, tendencyjności publikacyjnej i wrażliwości. Heterogeniczność badano przy użyciu statystyki Q oraz I^2 (Higgins, Thompson, 2002), tendencyjność publikacyjną oceniono przy użyciu wykresu lejkowego (*funnel plot*; Egger, Davey, Schneider, Minder, 1997) oraz przy użyciu procedury *trim and fill* (odcinania i wypełniania; Duval, Tweedie, 2000), a wrażliwość oceniono poprzez ponowne obliczenie łącznej wielkości efektu po systematycznym usunięciu z próby – kolejno, po jednym – pojedynczych wielkości efektu.

W badaniu oceniono cztery potencjalne zmienne moderujące – jedną kategoryjną i trzy ciągłe. Moderatorem kategoryjnym była lokalizacja – miejsce przeprowadzenia badania (Stany Zjednoczone lub inne państwo). Ten podział geograficzny miał na celu ustalenie, czy wyniki otrzymane w badaniach przeprowadzonych w USA, gdzie przemoc rówieśnicza jest uważana za problem szczególnie poważny (Gladden, Vivolo-Kantor, Hamburger, Lumpkin, 2013), istotnie się różnią od uzyskanych w innych krajach. Do trzech moderatorów ciągłych należały: średni wiek osób badanych na początku badania (w latach), odsetek badanych płci żeńskiej w całej próbie oraz odstęp czasowy między falami badania (w miesiącach). Ciągła zmienna moderująca została zbadana przy użyciu statystyki Q między grupami (Q_b), a trzy moderatory ciągłe oceniono metodą metaregresji CMA. Wiktyimizację i sprawstwo zmierzono w formie tradycyjnej i w cyberformie. Jeśli w tym samym badaniu oceniono obie formy, efekty uśredniono przed obliczeniem całkowitej (łącznej) wielkości efektu w analizie połączonych form przemocy rówieśniczej.

WYNIKI

W tabeli 1 przedstawiono podsumowanie 22 badań i 23 prób ujętych w omawianej metaanalizie. Po połączeniu 23 nieredundantnych efektów jednozmiennowych przy użyciu modelu efektów losowych otrzymano średnią wielkość efektu równą 0,4 dla równoczesnej korelacji wiktyimizacja–sprawstwo, 0,2 dla krzyżowej korelacji podłużnej wiktyimizacja–sprawstwo oraz 0,21 dla krzyżowej korelacji podłużnej sprawstwo–wiktyimizacja (tab. 2). Wykresy drzewkowe (*forest plot*) zależności krzyżowych wiktyimizacja–sprawstwo i sprawstwo–wiktyimizacja przedstawiają rysunki, odpowiednio, 1 i 2.

Tabela 1

Badania ujęte w niniejszej metaanalizie

Badanie	Próba	Lokalizacja	Wiek	%D	Sprawstwo PR	Wiktymizacja PR	F	OC	W i S	W > S	S > W
AIFS (2018)											
Kohorta B	2972 uczniów G	Australia	10,4	49	T-9, ostatni rok ($\alpha = 0,69-0,73$)	T-9, ostatni rok ($\alpha = 0,81-0,84$)	2	24 m	0,45	0,21	0,24
Kohorta K	3242 uczniów G	Australia	12,4	49	T-6, ostatni rok ($\alpha = 0,70-0,72$)	T-6, ostatni rok ($\alpha = 0,77-0,79$)	2	24 m	0,53	0,28	0,30
Barker i in. (2008)	3932 uczniów SŚ	Anglia	14,5	50	T-5, ostatni rok ($\alpha = 0,80-0,84$)	T-4, ostatni rok ($\alpha = 0,80-0,84$)	3	12 m	0,20	0,14	0,13
Bartless, Wright (2018)	828 uczniów G	USA	12,3	51	T-11, obecny rok ($\alpha = 0,71-0,77$)	T-11, obecny rok ($\alpha = 0,71-0,89$)	2	6 m	0,47	0,24	0,21
					C-9, obecny rok ($\alpha = 0,87-0,89$)	C-9, obecny rok ($\alpha = 0,92-0,93$)	2	6 m	0,59	0,24	0,18
					T x C		2	6 m	0,28	0,20	0,13
Cho (2018)	2844 uczniów G	Korea Pd.	13,0	46	T-2, ostatni rok ($r = 0,15-0,33$)	T-2, ostatni rok ($r = 0,23-0,45$)	5	12 m	0,16	0,04	0,04
Choi, Park (2018)	3660 uczniów G	Korea Pd.	13,9	48	T-4, kilka mies. ($\alpha = 0,67-71$)	T-4, kilka mies. ($\alpha = 0,64-67$)	2	12 m	0,56	0,28	0,24
Chu i in. (2018)	661 uczniów G	Chiny	12,9	39	T-6, ost. 6 mies. ($\alpha = 0,88-0,91$)	T-6, ost. 6 mies. ($\alpha = 0,77-0,81$)	3	6 m	0,51	0,29	0,36
					C-14, ost. 6 mies. ($\alpha = 0,76-0,81$)	C-14, ost. 6 mies. ($\alpha = 0,85-0,88$)	3	6 m	0,52	0,32	0,38
					T x C		3	6 m	0,30	0,25	0,29
Cross i in. (2015)	1504 uczniów SŚ	Australia	14,0	53	T-1, ost. 10 tyg.	T-1, ost. 10 tyg.	3	12 m	0,21	0,13	0,15
					C-1, ost. 10 tyg.	C-1, ost. 10 tyg.	3	12 m	0,32	0,18	0,15
					T x C		3	12 m	0,15	0,11	0,08
Edalati i in. (2018)	3826 uczniów G	Kanada	12,8	49	T-6, ostatni rok	T-6, ostatni rok	5	12 m	0,44	0,22	0,23
Fanti, Kimonis (2012)	1416 uczniów G	Cypr	12,6	50	T-12, ostatni rok ($\alpha = 0,71-0,78$)	T-12, ostatni rok ($\alpha = 0,79-0,82$)	3	12 m	0,49	0,24	0,28
Guerra i in. (2011)	2678 ucz. SP/G/SŚ	USA	50	50	T-8, ostatni roka ($\alpha = 0,89$)	T-8, ostatni roka ($\alpha = 0,81$)	2	6 m	0,32	0,11	0,12
Haltigan, Vaillancourt (2014)	695 ucz. SP/G	Kanada	10,9	53	T-5, kilka mies. ($\alpha = 0,71-0,78$)	T-5, kilka mies. ($\alpha = 0,79-0,82$)	4	12 m	0,34	0,24	0,26
Kelly i in. (2018)	527 ucz. G/SŚ	Australia	13,4	67	T-3, ost. 6 mies. ($\alpha = 0,82$)	T-3, ost. 6 mies. ($\alpha = 0,82$)	2	12 m	0,40	0,27	0,21
Kendrick i in. (2012)	880 ucz. G/SŚ	Szwecja	13,7	56	T-3, obecny semestr ($\alpha = 0,64-0,78$)	T-3, obecny semestr ($\alpha = 0,64-0,67$)	2	12 m	0,40	0,17	0,17
Lester i in. (2012)	1745 uczniów G	Australia	12,0	51	T-7, kilka mies. ($\alpha = 0,79$)	T-7, kilka mies. ($\alpha = 0,82$)	3	20 m	0,33	0,21	0,20
					C-2, kilka mies. ($\alpha = 0,40$)	C-2, kilka mies. ($\alpha = 0,46$)	3	20 m	0,36	0,07	0,11
					T x C		3	20 m	0,23	0,09	0,11
Miller i in. (2013)	1123 uczniów G	USA	12,3	50	T-10, ost. 6 mies. ($\alpha = 0,88-0,90$)	T-10, ost. 6 mies. ($\alpha = 0,85-0,89$)	4	6 m	0,42	0,26	0,26
Pabian, Vandebosch (2016)	2128 ucz. G/SŚ	Belgia	13,0	57	T-1, ost. 6 mies.	T-1, ost. 6 mies.	2	6 m	0,25	0,18	0,15
					C-1, ost. 6 mies.	C-1, ost. 6 mies.	2	6 m	0,22	0,17	0,16
					T x C		2	6 m	0,19	0,14	0,10
Turner i in. (2014)	492 ucz. G/SŚ	Australia	15,0	46	T-9, ost. tydz. ($\alpha = 0,87-0,89$)	T-10, ost. tydz. ($\alpha = 0,89-0,91$)	3	12 m	0,67	0,45	0,43
Walters, Espelage (2018)	718 uczniów G	USA	12,3	52	T-9, ost. mies. ($\alpha = 0,87$)	T-9, ost. mies. ($\alpha = 0,79$)	3	6 m	0,37	0,19	0,23
					C-4, ost. mies. ($\alpha = 0,73$)	C-4, ost. mies. ($\alpha = 0,78$)	3	6 m	0,55	0,35	0,39
					T x C		3	6 m	0,24	0,18	0,16
Walters i in. (2017)	305 uczniów G	USA	11,3	54	T-4, ostatni rok ($\alpha = 0,64$)	T-4, ostatni rok ($\alpha = 0,79$)	2	12 m	0,35	0,16	0,12
Wolke i in., (2014)	4720 uczniów SP	Anglia	9,5	56	T-1b, ost. 6 mies.	T-1b, ost. 6 mies.	2	24 m	0,30	0,09	0,12
Yang i in. (2013)	1344 uczniów SP	Korea Pd.	10,0	49	T-3, całe życie	T-3, całe życie	2	24 m	0,16	0,00	0,10
Zych i in. (2018)	916 uczniów G	Szwajcaria	11,0	50	T-4, ostatni rok	T-4, ostatni rok	3	24 m	0,44	0,23	0,22

Uwaga. Badanie – publikacja, w której opisano badanie (AIFS – Australian Institute of Family Studies); próba – liczba i opis (SP – szkoła podstawowa, G – gimnazjum, SŚ – szkoła średnia) osób badanych; lokalizacja – kraj, w którym przeprowadzono badanie; wiek – średni wiek (w latach) osób badanych na początku badania; %D – odsetek dziewczyn w próbie; sprawstwo PR – charakterystyka miary sprawstwa przemocy rówieśniczej, typ miary (T – sprawstwo tradycyjnej przemocy rówieśniczej, C – sprawstwo cyberprzemocy), liczba pozycji, okres ujęty w narzędziu badawczym oraz spójność wewnętrzną (α) tego narzędzia; Wiktymizacja PR – charakterystyka miary wiktymizacji przemocą rówieśniczą, typ miary (T – bycie ofiarą tradycyjnej przemocy rówieśniczej, C – bycie ofiarą cyberprzemocy), liczba pozycji, okres ujęty w narzędziu badawczym, spójność wewnętrzną (α) tego narzędzia; T x C – korelacje krzyżowe między tradycyjną przemocą rówieśniczą a cyberprzecmą; F – liczba fal badania; OC – odstęp czasowy między falami; W i S – korelacja przekrojowa między wiktymizacją a sprawstwem przemocy rówieśniczej; V > P – krzyżowa korelacja podłużna, w której wiktymizacja poprzedza sprawstwo przemocy rówieśniczej; P > V – krzyżowa korelacja podłużna, w której sprawstwo poprzedza wiktymizację.

^a W pierwszej fali badania zapytano o ostatni rok, a w drugiej o czas od pierwszej ewaluacji, czyli ok. 6 miesięcy.

^b Dychotomiczna miara (wiktymizacja lub sprawstwo przemocy rówieśniczej obecne lub nieobecne), współczynnik korelacji ϕ (fi).

Tabela 2

Podsumowanie łącznych wielkości efektu oraz analiz heterogeniczności, tendencyjności publikacyjnej i wrażliwości dla jakiegokolwiek przemocy rówieśniczej, tradycyjnej przemocy rówieśniczej, cyberprzemocy oraz skrzyżowania formy tradycyjnej z cyberprzemocą ($T \times C$).

Sekwencja	k	N	Efekt [95% CI]	Heterogeniczność				Tendencyjność publikacyjna		
				Q	df	p	I ²	T & F	Efekt skorygowany	Wrażliwość
Jakokolwiek PR										
W i S	23	43156	0,398 [0,340–0,452]	1055,59	22	< 0,001	97,92	0	0,398 [0,340–0,452]	0,383–0,408
W > S	23	43156	0,203 [0,166–0,239]	340,42	22	< 0,001	93,54	0	0,203 [0,166–0,239]	0,190–0,209
S > W	23	43156	0,209 [0,174–0,243]	303,78	22	< 0,001	92,76	0	0,209 [0,174–0,243]	0,200–0,217
Tradycyjna PR										
W i S	23	43156	0,388 [0,331–0,443]	1043,93	22	< 0,001	97,89	0	0,388 [0,331–0,443]	0,373–0,398
W > S	23	43156	0,201 [0,164–0,237]	334,30	22	< 0,001	93,42	0	0,201 [0,164–0,237]	0,185–0,205
S > W	23	43156	0,207 [0,172–0,240]	290,58	22	< 0,001	92,43	0	0,206 [0,172–0,240]	0,191–0,209
Cyberprzemoc										
W i S	6	7584	0,435 [0,312–0,543]	192,16	5	< 0,001	97,40	0	0,435 [0,312–0,543]	0,399–0,473
W > S	6	7584	0,220 [0,141–0,297]	63,53	5	< 0,001	92,13	0	0,220 [0,141–0,297]	0,194–0,249
S > W	6	7584	0,229 [0,140–0,314]	79,15	5	< 0,001	93,68	0	0,229 [0,140–0,314]	0,194–0,253
Tradycyjna × Cyber										
W i S	6	7584	0,227 [0,184–0,269]	18,58	5	0,002	73,09	2	0,201 [0,155–0,245]	0,214–0,242
W > S	6	7584	0,156 [0,112–0,200]	18,79	5	0,002	73,39	0	0,156 [0,112–0,200]	0,138–0,170
S > W	6	7584	0,141 [0,089–0,192]	25,47	5	< 0,001	83,11	0	0,141 [0,089–0,192]	0,108–0,154

Uwaga. Jakokolwiek PR – wyniki dotyczące jakiegokolwiek przemocy rówieśniczej (uśrednionej dla wielu efektów otrzymanych w tym samym badaniu); tradycyjna PR – wyniki dotyczące tradycyjnej przemocy rówieśniczej; cyberprzemoc – wyniki dotyczące cyberprzemocy; Tradycyjna × Cyber – wyniki dotyczące skrzyżowania tradycyjnej przemocy rówieśniczej z cyberprzemocą; W i S – korelacja przekrojowa między wiktylizacją a sprawstwem; W > S – krzyżowa korelacja podłużna, w której wiktylizacja poprzedza sprawstwo; S > W – krzyżowa korelacja podłużna, w której sprawstwo poprzedza wiktylizację; k – liczba prób wykorzystanych do obliczenia efektów łącznych; 95% przedział ufności w nawiasie; Q – statystyka Q Cochran służyca do oceny heterogeniczności; df – stopnie swobody dla statystyki Q, p – poziom istotności dla statystyki Q; I² – współczynnik heterogeniczności; T & F – liczba prób, które musiały zostać imputowane na lewo od średniej, aby uzyskać symetryczny wykres lejkowy (*funnel plot*) przy użyciu procedury *trim and fill* Duval i Tweediego (2000); efekt skorygowany – skorygowana łączna wielkość efektu po uwzględnieniu badań imputowanych przy użyciu procedury *trim and fill* Duval i Tweediego (2000); wrażliwość – przedział uogólnionych wielkości efektu, kiedy badania usuwa się po jednym z analizy.

Otrzymano mocne dowody heterogeniczności między badaniami (statystyka Q oraz I²) w zakresie przekrojowych i podłużnych zależności między wiktylizacją a sprawstwem, co wskazuje, że model efektów losowych był trafnym wyborem w wypadku tej metaanalizy oraz że wszystkie trzy zależności wiktylizacja–sprawstwo

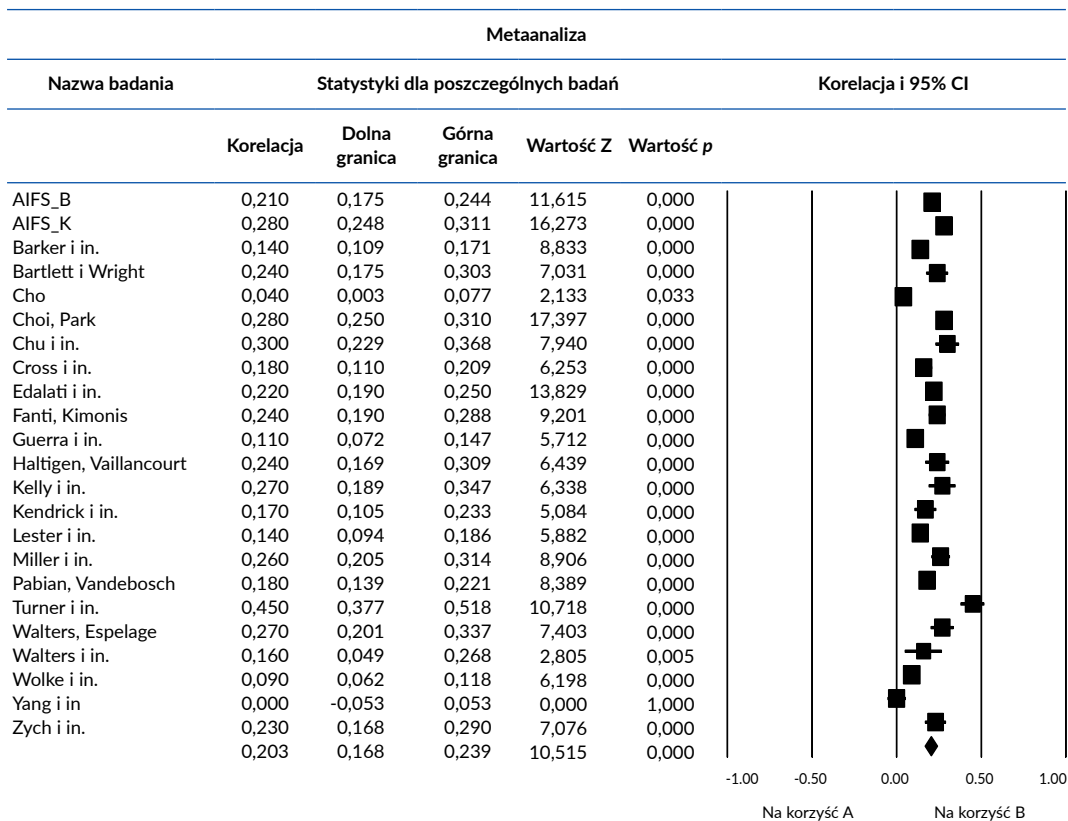
mogą być moderowane przez zmienne uboczne. Nie uzyskano danych wskazujących na tendencyjność publikacyjną w badaniach oceniających korelację równoczesną między wiktylizacją a sprawstwem (zob. wykres lejkowy na rysunku 3). Nie było też oznak tendencyjności publikacyjnej w badaniach, w których próbowano przewidywać jakąkolwiek formę sprawstwa na podstawie jakiegokolwiek formy wiktylizacji, być może z wyjątkiem korelacji równoczesnych dla skrzyżowania formy tradycyjnej z cyberformą ($T \times C$; zob. wyniki procedury *trim and fill* w tabeli 2). Mimo to skorygowana łączna wielkość efektu i przedział ufności (CI) otrzymane wtedy, gdy badania imputowano przy użyciu procedury *trim and fill* Duval i Tweediego (2000), były tylko o 11% niższe niż nieskorygowana łączna wielkość efektu i CI.

Wielkości efektów dla równoczesnych związków między wiktylizacją a sprawstwem jakiegokolwiek formy przemocy rówieśniczej, tradycyjnej przemocy rówieśniczej oraz cyberprzemocy okazały się istotne i duże (Rice, Harris, 2005). Wielkości efektów dla krzyżowych zależności podłużnych między wiktylizacją a sprawstwem jakiegokolwiek przemocy rówieśniczej, tradycyjnej przemocy rówieśniczej oraz cyberprzemocy osiągały wartości od niewielkich do umiarkowanych i były istotne. Analizy przeprowadzone między różnymi typami przemocy rówieśniczej (tj. dla skrzyżowania tradycyjnej przemocy rówieśniczej z cyberprzemocą) ujawniły umiarkowany efekt łączny dla zależności równoczesnej i niewielkie efekty łączne dla krzyżowych zależności podłużnych, przy czym wszystkie otrzymane efekty były istotne statystycznie.

Łączne wielkości efektów nie zmieniły się istotnie, gdy tradycyjną przemoc rówieśniczą i cyberprzemoc analizowano osobno. Dlatego, mimo że efekty dla cyberprzemocy były o 12–14% wyższe niż efekty dla tradycyjnej przemocy rówieśniczej, te dwa zbiory przedziałów ufności w dużej mierze się pokrywały, a co za tym idzie – nie ma podstaw do wnioskowania, że te różnice były znaczące. Testy wrażliwości wykazały, że żadne z badań nie miało nieproporcjonalnie dużego wpływu na ogólny wzorec wyników.

Wyniki analizy zmiennych moderujących badane zależności dla jakiegokolwiek formy przemocy rówieśniczej (korelację przekrojową, zależność podłużną wiktylizacja–sprawstwo, zależność podłużną sprawstwo–wiktylizacja) podsumowano w tabeli 3. W niniejszej metaanalizie odnotowano tylko jeden istotny efekt moderujący, a mianowicie sekwencja wiktylizacja → sprawstwo była silniejsza w starszych próbach w porównaniu z młodszymi. W wypadku żadnej z tych trzech zależności nie stwierdzono istotnych efektów moderujących lokalizacji, płci ani odstępu czasowego między falami badania. Ponadto dla pięciu badań amerykańskich otrzymano istotne przedziały ufności: korelacja równoczesna między wiktylizacją a sprawstwem

(0,419; 0,333–0,499), krzyżowa korelacja podłużna od wiktylizacji do sprawstwa (0,209; 0,131–0,284) oraz krzyżowa korelacja podłużna od sprawstwa do wiktylizacji (0,205; 0,125–0,282).

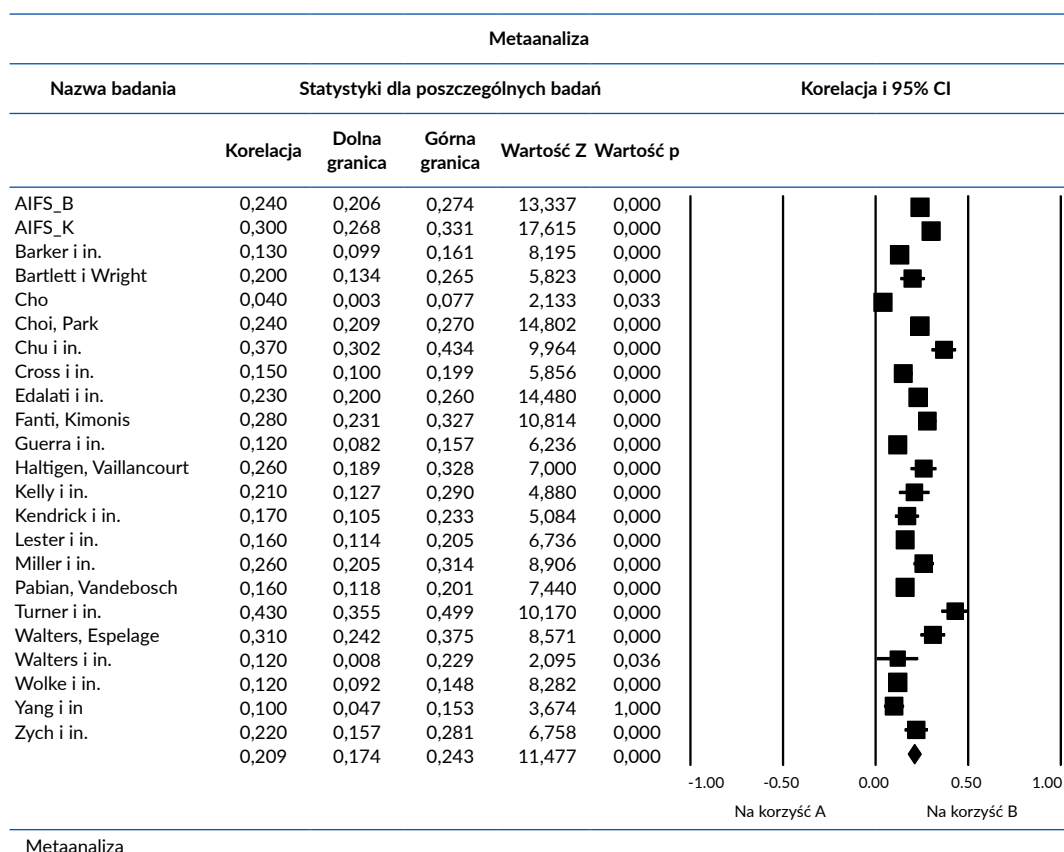
Metaanaliza

Rycina 1. Wykres drzewkowy dla wiktylizacji jakąkolwiek formą przemocy rówieśniczej prowadzącej do sprawstwa jakiejkolwiek formy przemocy rówieśniczej.

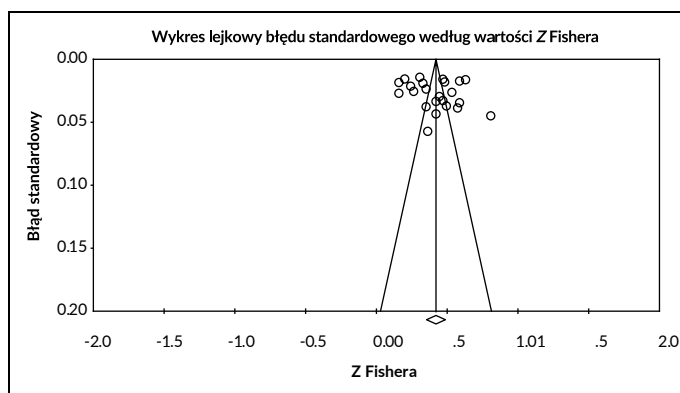
DYSKUSJA

Wyniki niniejszej metaanalizy nie tylko potwierdzają silną zależność równoczesną między wiktylizacją a sprawstwem przemocy rówieśniczej, lecz także sugerują występowanie niewielkiej lub umiarkowanej dwukierunkowej krzyżowej zależności podłużnej między wiktylizacją a sprawstwem, niezależnie od tego, czy analizowano tradycyjną przemoc rówieśniczą, cyberprzemoc czy obie formy razem. Stwierdzono nawet istotne efekty krzyżowe w czasie na przecięciu tradycyjnej przemocy

rówieśniczej / wiktylizacji i cyberprzemocy/wiktylizacji, co wydaje się sugerować, że dla różnych typów przemocy rówieśniczej sprawstwo równie często poprzedza wiktylizację jak wiktylizacja sprawstwo. Od dawna uważano (Cook i in., 2010), że dzieci będące ofiarami przemocy rówieśniczej są narażone na zwiększone ryzyko stania się jej sprawcami, ale wyniki niniejszej metaanalizy sugerują, że ci, którzy dopuszczają się przemocy rówieśniczej, są również narażeni na zwiększone ryzyko stania się jej ofiarami w przyszłości. Otrzymane efekty były niewielkie lub umiarkowane i nie były związane z lokalizacją badania (Stany Zjednoczone lub inne państwo) ani z odstępem czasowym między pomiarami (4–24 miesięcy). Zaobserwowano jednak jeden niewielki efekt moderujący – u starszych dzieci sekwencja od wiktylizacji do sprawstwa była nieco silniejsza niż u młodszych. Wydaje się, że to odkrycie może być punktem wyjścia przyszłych badań, o czym będzie mowa w dalszej części artykułu.

Rycina 2. Wykres drzewkowy dla sprawstwa jakiejkolwiek formy przemocy rówieśniczej prowadzącego do wiktylizacji jakąkolwiek formą przemocy rówieśniczej.

Rycina 3. Wykres lejkowy dla korelacji równoczesnych (jakakolwiek przemoc rówieśnicza).

Implikacje teoretyczne

Otrzymane rezultaty sugerują, że umiarkowanie silna zależność między wiktylizacją a sprawstwem przemocy rówieśniczej jest wzajemna lub dwukierunkowa. To jednak, że zależność wiktylizacja–sprawstwo przebiega w obu kierunkach, nie oznacza, iż za oba efekty odpowiada ten sam mechanizm. W niedawno przeprowadzonym badaniu dotyczącym wiktylizacji i popełniania przestępstw z użyciem przemocy Walters (2020) ustalił, że przestępczość w grupie rówieśniczej (*peer delinquency*) jest mediatorem zależności prospektywnej między popełnianiem agresywnych przestępstw a byciem ich ofiarą, lecz nie zależności prospektywnej między wiktylizacją a popełnianiem przestępstw z użyciem przemocy. Tak więc jednym z mechanizmów moderujących zależność sprawstwo → wiktylizacja w badaniu Waltersa (2020) był wzrost liczby rówieśników popełniających przestępstwa, będący wynikiem homofilii lub selekcji rówieśniczej (Kiesner, Poulin, Nicotra, 2003), który wraz ze zmianą rutynowych aktywności (Cohen, Felson, 1979) i zaangażowaniem w ryzykowne style życia (Garofalo, 1987) zwiększał podatność sprawcy na wiktylizację w procesie określanym mianem *person proximity* (bliskości osób; Walters, 2020). Podobny proces może zachodzić w wypadku przemocy rówieśniczej. Ci, którzy się jej dopuszczają, podobnie jak osoby podejmujące zachowania przestępcze, mogą dobrać się wzajemnie na podstawie wspólnych zainteresowań i podobnego statusu. Takie afiliacje mogą zwiększać ryzyko wiktylizacji u części sprawców przemocy rówieśniczej, zbliżając ich do innych sprawców poprzez zmianę rutynowych aktywności. Ponieważ istnieją dowody empiryczne na to, że przemoc rówieśnicza może funkcjonować jako hierarchia społeczna (Koh, Wong, 2017), można wnioskować, że sprawcy przemocy

rówieśniczej mogą sami paść jej ofiarą, kiedy znajdują się w pobliżu osób, które stoją wyżej od nich w hierarchii przemocy rówieśniczej. W ten sposób zarówno sprawstwo, jak i wiktyimizacja są czynnikami ryzyka przyszłego sprawstwa.

Tabela 3

Analiza zmiennych moderujących dla jakiegokolwiek przemocy rówieśniczej

Moderator	W i S			W > S			S > W		
	Q	df	p	Q	df	p	Q	df	p
Ciągłe									
Wiek	1,71	1	0,190	4,98	1	0,026	1,47	1	0,226
% dziewcząt	1,93	1	0,164	0,45	1	0,501	2,72	1	0,099
Odstęp czasowy	0,26	1	0,612	1,73	1	0,188	0,55	1	0,458
Kategorialne									
Lokalizacja	Qb	df	p	Qb	df	p	Qb	df	p
	0,25	1	0,615	0,03	1	0,866	0,02	1	0,899

Uwaga. Moderator – zmienne moderujące z podziałem na ciągłe i kategorialne; wiek – średni wiek próby; % dziewcząt – odsetek dziewcząt w próbie; odstęp czasowy – okres między falami badania w miesiącach; lokalizacja – Ameryka Północna lub państwa spoza Ameryki Północnej; W i S – korelacja przekrojowa między wiktyimizacją i sprawstwem; W > S – krzyżowa korelacja podłużna, w której wiktyimizacja poprzedza sprawstwo; S > W – krzyżowa korelacja podłużna, w której sprawstwo poprzedza wiktyimizację; Q – statystyka Q Cochra; Qb – statystyka Q między grupami; df – stopnie swobody; p – poziom istotności statystyki Q.

Podczas gdy dobór rówieśników, rutynowe aktywności oraz bliskość osób mogą być odpowiedzialne za sekwencję popełnianie przestępstw / przemoc rówieśnicza → wiktyimizacja w szerszej pojętej zależności ofiara–sprawca, sekwencja wiktyimizacja → popełnianie przestępstw / przemoc rówieśnicza może być raczej funkcją społecznego uczenia się (Akers, 1998), poznania społecznego (Bandura, 1986), ogólnych szcze- pów (Agnew, 1992) i czynników związanych z cyklem przemocy (Widom, 1989). We wspomnianym już badaniu Waltersa (2020) sekwencja wiktyimizacja → prze- stępczość nie była zapośredniczona przez kontakty z rówieśnikami przejawiającymi zachowania przestępcze, wbrew przewidywaniom wynikającym z teorii społecznego uczenia się, ani przez depresję, jak można by oczekiwać na podstawie ogólnej teorii napięcia. Istotnym mediatorem okazał się natomiast poznawczo-afektywny kon- strukt wrogości interpersonalnej, który wywodzi się z teorii społeczno-poznawczej. Wydaje się, że w badaniu Waltersa (2020) bycie ofiarą przestępstwa wywoływa- ło myśli i uczucia wrogości interpersonalnej, które jednostka wprowadzała później w czyn poprzez popełnianie agresywnych przestępstw. Tę samą zależność zaob- serwowano w badaniu dotyczącym przemocy rówieśniczej, w którym wiktyimizacja prowadziła do nasilonych myśli i uczuć wrogości 6 miesięcy później, co z kolei skut- kowało istotnym wzrostem sprawstwa przemocy rówieśniczej po upływie kolejnych 6 miesięcy (Walters, Espelage, 2018). Rola popełniających przestępstwa rówieśników

i rutynowych aktywności jako mediatorów sekwencji sprawstwo przemocy rówieśniczej → wiktymizacja przemocą rówieśniczą oraz rola wrogości / ogólnego napięcia jako mediatora sekwencji wiktymizacja → sprawstwo przemocy rówieśniczej wymagają dalszego potwierdzenia empirycznego, chociaż oba efekty dają nadzieję na pogłębienie naszego rozumienia zależności między wiktymizacją a sprawstwem przemocy rówieśniczej.

Implikacje praktyczne

Przedstawione wyniki mają kilka godnych uwagi implikacji praktycznych. Po pierwsze, krzyżowe korelacje podłużne między wiktymizacją a sprawstwem ujawniły, że sprawstwo może z równym prawdopodobieństwem prowadzić do wiktymizacji jak wiktymizacja do sprawstwa. Co za tym idzie, każda z tych zmiennych stanowi czynnik ryzyka dla drugiej. Wydaje się, że to odkrycie weryfikuje koncepcję cyklu przemocy Widoma (1989), który koncentrował się niemal wyłącznie na sekwencji od ofiary do sprawcy, podczas gdy wyniki niniejszej metaanalizy sugerują, że ta zależność może być dwukierunkowa. Po drugie, szkolne programy przeciwdziałania przemocy rówieśniczej powinny być tak wszechstronne jak to możliwe i być adresowane do sprawców, ofiar i postronnych obserwatorów oraz uwzględniać wszystkie ważne cechy środowiska szkolnego. Programy antyprzemocowe oparte na dowodach empirycznych, takie jak KiVa (Juvonen, Schacter, Sainio, Salmivalli, 2016) czy *Olweus Bullying Prevention Program* (Ttofi, Farrington, 2009), zawdzięczają swoje wieloletnie istnienie wszechstronnemu podejściu do pomagania dzieciom w radzeniu sobie z myślami, uczuciami i zachowaniami, które wyróżniają, motywują oraz charakteryzują wiktymizację i sprawstwo przemocy rówieśniczej. Po trzecie, Yeager, Fong, Lee i Espelage (2015) w metaanalizie wykazali, że programy profilaktyki przemocy rówieśniczej są skuteczniejsze u młodszych dzieci (do klasy ósmej¹) niż w grupie dzieci starszych (powyżej ósmej klasy). W tym badaniu sekwencja sprawstwo → wiktymizacja była istotnie silniejsza w starszych grupach niż w młodszych. Jedno z możliwych wyjaśnień jest takie, że owa zależność czy sekwencja z biegiem czasu staje się coraz silniejsza i bardziej odporna, z czego wynika, że najbardziej podatna na interwencję jest w początkowej fazie swego rozwoju.

1 W systemie amerykańskim uczniowie kończą ósmą klasę w wieku 13 lat (przyp. tłum.).

Ograniczenia

Podobnie jak inne badania niniejsza metaanaliza ma kilka ograniczeń. Po pierwsze, pierwotny przegląd piśmiennictwa wyłonił osiem badań, które nie mogły zostać uwzględnione w metaanalizie, ponieważ w opublikowanych artykułach brakowało informacji o wymaganych korelacjach, a wielokrotne próby uzyskania tych informacji od autorów zakończyły się niepowodzeniem. Systematyczne braki danych mogą wypaczyć wyniki metaanalizy. *De facto* otrzymano dowody niewielkiej i umiarkowanej tendencyjności publikacyjnej w analizach miar tradycyjnej przemocy rówieśniczej i cyberprzemocy. Po drugie, próba uwzględniona w niniejszej metaanalizie była zróżnicowana pod względem płci i narodowości, ale nie pod względem wieku, chociaż ów brak zróżnicowania był zamierzony, gdyż koncentrowano się na zależności między wiktyimizacją a sprawstwem u niepoddawanych terapii dzieci w wieku szkolnym i nastolatków. Stanowi to jednak ograniczenie, ponieważ oznacza zawężenie przedziału wiekowego badanej próby, a co za tym idzie – zmniejszenie jej różnorodności. Ponadto nie można ocenić zróżnicowania pod względem przynależności rasowej i etnicznej, ponieważ w wielu badaniach nie podano tych informacji. Po trzecie, przemoc rówieśnicza (*bullying*) jest ogólnym pojęciem obejmującym rozmaite zachowania, takie jak popychanie, obrażanie, ostracyzm czy obrzucanie wyzwiskami. W ogromnej większości badań ujętych w niniejszej metaanalizie nie wyszczególniono konkretnych typów przemocy rówieśniczej – z wyjątkiem podziału na tradycyjną przemoc rówieśniczą i cyberprzemoc, które zostały wyodrębnione i przeanalizowane w opisanym zbiorze analiz.

Kierunki przyszłych badań

Jednym z kierunków przyszłych badań może być weryfikacja teorii wyjaśniającej dwukierunkową zależność między wiktyimizacją a sprawstwem, zaobserwowaną w niniejszej metaanalizie. Jak wspomniano wcześniej, teoria ta głosi, że dobór rówieśników, rutynowe aktywności i bliskość pewnych osób są w dużej mierze odpowiedzialne za sekwencję sprawstwo → wiktyimizacja, podczas gdy społeczne uczenie się, ogólne napięcie oraz wrogość interpersonalna są głównymi mediatorami sekwencji wiktyimizacja → sprawstwo (tzw. cyklu przemocy). Co za tym idzie – różne mechanizmy mogą leżeć u podstaw przeciwnych kierunków wzajemnej zależności między wiktyimizacją a sprawstwem. Zweryfikowanie tych mechanizmów powinno być jednym z głównych celów przyszłych badań. Drugim kierunkiem dalszych badań jest pogłębiona analiza zmiennych mogących moderować zależność między

wiktylizacją a sprawstwem. Jedynym efektem moderującym zaobserwowanym w niniejszej metaanalizie był efekt wieku, a mianowicie sekwencja wiktylizacja → sprawstwo była istotnie silniejsza u starszych niż u młodszych nastolatków. To odkrycie stwarza okazję do wyjaśnienia genetyki rozwojowej zależności między wiktylizacją a sprawstwem, zapewniając żyzny grunt dla dalszych badań. Jeśli programy profilaktyki przemocy rówieśniczej są skuteczniejsze wśród młodszych uczniów niż wśród starszych (Yeager i in., 2015), to działania ukierunkowane na wiktylizację przemocą rówieśniczą na wczesnym etapie, zanim jeszcze sekwencja wiktylizacja → sprawstwo zdąży się utrwalić, mogą zapewniać optymalne warunki do zmiany. Wreszcie, analizy na poziomie osób/jednostek prowadzone przy użyciu procedur analizy klas ukrytych – jak to zrobili Williford i in. (2011) – mogą dostarczyć wiedzy na temat zależności między wiktylizacją a sprawstwem przemocy rówieśniczej, wykraczającej poza analizy na poziomie zmiennych, jakie przedstawiono w niniejszej metaanalizie.

WNIOSKI

Wyniki przedstawionej metaanalizy wskazują, że istnieje silny związek równoczesny między wiktylizacją a sprawstwem przemocy rówieśniczej, a krzyżowa zależność podłużna między tymi zmiennymi jest niewielka lub umiarkowana i przebiega w obu kierunkach. Krzyżowa zależność podłużna między wiktylizacją a sprawstwem wydaje się istnieć dla tradycyjnej przemocy rówieśniczej, cyberprzemocy oraz skrzyżowania tych dwóch zjawisk. Postuluje się odrębne mechanizmy wyjaśniające dwie części tej przypuszczalnej dwukierunkowej zależności, ale potrzebne są dalsze badania, aby je zweryfikować i ustalić, w jakim stopniu otrzymane wyniki można uogólniać na państwa, w których – podobnie jak w Stanach Zjednoczonych – przemoc rówieśnicza powoduje poważne problemy, a które były niewystarczająco reprezentowane w niniejszej metaanalizie.

Najważniejsze ustalenia

1. Istnieje silny związek między równoczesnymi miarami wiktylizacji i sprawstwa przemocy rówieśniczej.
2. Istnieje niewielka lub umiarkowana zależność między krzyżowymi miarami podłużnymi wiktylizacji i sprawstwa przemocy rówieśniczej, która przebiega w obu kierunkach – od wiktylizacji do sprawstwa oraz od sprawstwa do wiktylizacji.

3. Przypuszczalną dwukierunkową zależność między wiktylizacją a sprawstwem przemocy rówieśniczej można zaobserwować dla tradycyjnej przemocy rówieśniczej, cyberprzemocy, a nawet skrzyżowania tych dwóch zjawisk.
4. Ponieważ wiktylizacja i sprawstwo przemocy rówieśniczej wydają się wzajemnie na siebie wpływać, oba te aspekty wymagają działań rodziców, szkół, praktyków oraz innych podmiotów zaangażowanych w profilaktykę przemocy rówieśniczej i pomoc osobom dotkniętym tą słabo rozumianą formą agresji.

Implikacje dla praktyki, polityki i badań

1. Konieczne są dalsze badania, aby ustalić, czy i w jaki sposób sprawstwo przemocy rówieśniczej powoduje lub ułatwia wiktylizację oraz czy i w jaki sposób wiktylizacja, czyli bycie ofiarą przemocy rówieśniczej, powoduje lub ułatwia sprawstwo. Ta wiedza byłaby niezwykle pomocna w wyjaśnieniu, profilaktyce i kontrolowaniu wszechobecnego problemu przemocy rówieśniczej w szkołach.
2. Podczas gdy dobór rówieśników, rutynowe aktywności i bliskość osób mogą być odpowiedzialne za sekwencję przemoc rówieśnicza → wiktylizacja w obrębie szerszej zależności ofiara–sprawca, sekwencja wiktylizacja → sprawstwo może być raczej funkcją społecznego uczenia się, poznania społecznego i ogólnego napięcia. Przedstawiono model teoretyczny, który może być podstawą przyszłych badań w tym obszarze.
3. Szkolne programy przeciwdziałania przemocy rówieśniczej powinny być jak najbardziej wszechstronne – winny być adresowane do sprawców, ofiar i postronnych obserwatorów przemocy rówieśniczej oraz uwzględniać wszystkie istotne cechy środowiska szkolnego. Takie programy powinny pomagać uczniom w radzeniu sobie z myślami, uczuciami i zachowaniami, które wyróżniają, motywują i charakteryzują wiktylizację oraz sprawstwo przemocy rówieśniczej.

PODZIĘKOWANIA

Osoby i podmioty, którym autor pragnie podziękować za przekazanie danych niedostępnych w opublikowanych źródłach: Kamran Afzali, Australian Institute of Family Studies, Edward Barker, Sujung Cho, Patricia Conrod, Donna Cross, Stacey Cutbush, Hanie Edalati, John Haltigan, Erin Kelly, Eunro Lee, Tanya Lereya, Leanne Lester, Barbara Maughan, Sara Pabian, Soowon Park, Therese Shaw, Marla Stuart, Kate Reynolds, Tracy Vaillancourt, Jason Williams, Kirk Williams, Dieter Wolke, William Yen i Izabela Zych.

OŚWIADCZENIE O BRAKU KONFLIKTU INTERESÓW

Autor deklaruje brak potencjalnych konfliktów interesów w odniesieniu do badań, autorstwa lub publikacji tego artykułu

FINANSOWANIE

Autor nie otrzymał żadnych środków finansowych przeznaczonych na badania, napisanie lub publikację tego artykułu.

ORCID ID

Glenn D. Walters <https://orcid.org/0000-0002-7219-1542>

Przedruk za zgodą wydawcy, tłumaczenie redakcyjne, niekonsultowane z wydawcą.

Artykuł pierwotnie ukazał się w: *Trauma, Violence, & Abuse*. February 2020.

<https://doi.org/10.1177%2F1524838020906513>.

© 2020 SAGE Consortia.

Tłumaczenie: Agnieszka Nowak-Młynikowska.

BIBLIOGRAFIA

*Pozycje oznaczone gwiazdką wskazują na badania ujęte w niniejszej metaanalizie.

Agnew, R. (1992). Foundation for a general strain theory. *Criminology*, 30, 47–87.

Akers, R. L. (1998). *Social learning and social structure: A general theory of crime and deviance*. Boston, MA: Northeastern University Press.

*Australian Institute of Family Studies. (2018). *Longitudinal study of Australian children data user guide – December 2018*. Author.

Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

*Barker, E. D., Arseneault, L., Brendgen, M., Fontaine, N., Maughan, B. (2008). Joint development of bullying and victimization in adolescence: Relations to delinquency and self-harm. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 47, 1030–1038.

- *Bartlett, C. P., Wright, W. F. (2018). Longitudinal relations among cyber, physical, and relational bullying and victimization: Comparing majority and minority ethnic youth. *Journal of Child and Adolescent Trauma*, 11, 49–59.
- Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P., Rothstein, H. R. (2005). Comprehensive meta-analysis (Version 2) [Computer software]. Biostat.
- Chan, H. C. O., Wong, D. S. (2015). The overlap between school bullying perpetration and victimization: Assessing the psychological, familial, and school factors of Chinese adolescents in Hong Kong. *Journal of Child and Family Studies*, 24, 3224–3234.
- *Cho, S. (2018). The impact of low self-control and delinquent peer associations on bullying perpetration and victimization among South Korean adolescents: Time-concurrent, time-lagged, and latent growth curve modeling. *Journal of School Violence*, 17, 500–520.
- Cho, S., Lee, J. M. (2018). Explaining physical, verbal, and social bullying among bullies, victims of bullying, and bully-victims: Assessing the integrated approach between social control and lifestyles-routine activities theories. *Children and Youth Services Review*, 91, 372–382.
- *Choi, B., Park, S. (2018). Who becomes a bullying perpetrator after the experience of bullying victimization? The moderating role of self-esteem. *Journal of Youth and Adolescence*, 47, 2414–2423.
- *Chu, X.-W., Fan, C.-Y., Liu, Q.-Q., Zhou, Z.-K. (2018). Stability and change of bullying roles in the traditional and virtual contexts: A three-wave longitudinal study in Chinese early adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 47, 2384–2400.
- Clifopoulos, T., Witenberg, R. T. (2008, September 23–27). The relationship between bullying, age, aggression, school climate, and tolerance to human diversity. In Proceedings of the 43rd Annual APS Conference. Hobart, Australia.
- Cohen, L., Felson, M. (1979). Social change and crime rate trends: A routine activity approach. *American Sociological Review*, 44, 588–608.
- Cook, C. R., Williams, K. R., Guerra, N. G., Kim, T. E., Sadek, S. (2010). Predictors of bullying and victimization in childhood and adolescence: A meta-analytic investigation. *School Psychology Quarterly*, 25, 65–83.
- *Cross, D., Lester, L., Barnes, A. (2015). A longitudinal study of the social and emotional predictors and consequences of cyber and traditional bullying victimization. *International Journal of Public Health*, 60, 207–217.
- Duval, S. J., Tweedie, R. L. (2000). Trim and fill: A simple funnelplot-based method of testing and adjusting for publication bias in meta-analysis. *Biometrics*, 56, 455–463.

- *Edalati, H., Afzali, M. H., Conrod, P. J. (2018). Poor response inhibition and peer victimization: A neurocognitive ecophenotype of risk for adolescent interpersonal aggression. *Journal of Abnormal Psychology*, 127, 830–839.
- Egger, M., Davey, S. G., Schneider, M., Minder, C. (1997). Bias in meta-analysis detected by a simple, graphical test. *British Medical Journal*, 315, 629–634.
- *Fanti, K. A., Kimonis, E. R. (2012). Bullying and victimization: The role of conduct problems and psychopathic traits. *Journal of Research on Adolescence*, 22, 617–631.
- Footy, M., Samara, M., Norman, J. O. (2017). Bullying and cyberbullying studies in the school-aged population on the island of Ireland: A meta-analysis. *British Journal of Educational Psychology*, 87, 535–557.
- Garofalo, J. (1987). Reassessing the lifestyle model of criminal victimization. W: M. Gottfredson, T. Hirschi (red.), *Positive criminology* (s. 23–42). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Giumetti, G. W., Kowalski, R. M. (2016). Cyberbullying matters: Examining the incremental impact of cyberbullying on outcomes over and above traditional bullying in North America. W: R. Navarro, S. Yubero, E. Larrañaga (red.), *Cyberbullying across the globe: Gender, family, and mental health* (s. 117–130). Cham: Springer.
- Gladden, R. M., Vivolo-Kantor, A. M., Hamburger, M. E., Lumpkin, C. D. (2013). *Bullying surveillance among youths: Uniform definitions for public health and recommended data elements. Version 1.0*. National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention and U.S. Department of Education.
- *Guerra, N. G., Williams, K. R., Sadek, S. (2011). Understanding bullying and victimization during childhood and adolescence: A mixed methods study. *Child Development*, 82, 295–310.
- *Haltigan, J. D., Vaillancourt, T. (2014). Joint trajectories of bullying and peer victimization across elementary and middle school associations with symptoms of psychopathology. *Developmental Psychology*, 50, 2426–2436.
- Higgins, J. P. T., Thompson, S. G. (2002). Quantifying heterogeneity in a meta-analysis. *Statistics in Medicine*, 21, 1539–1558.
- Huang, Y.-y., Chou, C. (2010). An analysis of multiple factors of cyberbullying among junior high school students in Taiwan. *Computers in Human Behavior*, 26, 1581–1590.
- Juvonen, J., Schacter, H. L., Sainio, M., Salmivalli, C. (2016). Can a school-wide bullying prevention program improve the plight of victims? Evidence for risk x intervention effects. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 84, 334–344.

- *Kelly, E. V., Newton, N. C., Stapinski, L. A., Teesson, M. (2018). Prospective associations between personality and bullying among Australian adolescents. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 52, 173–180.
- *Kendrick, K., Jutengren, G., Stattin, H. (2012). The protective role of supportive friends against bullying perpetration and victimization. *Journal of Adolescence*, 35, 1069–1080.
- Kiesner, J., Poulin, F., Nicotra, E. (2003). Peer relations across contexts: Individual-network homophily and network inclusion in and after school. *Child Development*, 74, 1328–1343.
- Koh, J.-B., Wong, J. S. (2017). Survival of the fittest and the sexiest: Evolutionary origins of adolescent bullying. *Journal of Interpersonal Violence*, 32, 2668–2690.
- Lee, C., Shin, N. (2017). Prevalence of cyberbullying and predictors of cyberbullying perpetration among Korean adolescents. *Computers in Human Behavior*, 68, 352–358.
- *Lester, L., Cross, D., Shaw, T. (2012). Problem behaviours, traditional bullying and cyberbullying among adolescents: Longitudinal analyses. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 17, 435–447.
- *Miller, S., Williams, J., Cutbush, S., Gibbs, D., Clinton-Sherrod, M., Jones, S. (2013). Dating violence, bullying, and sexual harassment: Longitudinal profiles and transitions over time. *Journal of Youth and Adolescence*, 42, 607–618.
- Modecki, K. L., Minchin, J., Harbaugh, A. G., Guerra, N. G., Runions, K. C. (2014). Bullying prevalence across contexts: A meta-analysis measuring cyber and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health*, 55, 602–611.
- *Pabian, S., Vandebosch, H. (2016). An investigation of short-term longitudinal associations between social anxiety and victimization and perpetration of traditional bullying and cyberbullying. *Journal of Youth and Adolescence*, 45, 328–339.
- Rice, M. E., Harris, G. T. (2005). Comparing effect sizes in followup studies: ROC area, Cohen's d, and r. *Law and Human Behavior*, 29, 615–620.
- Robson, C., Witenberg, R. T. (2013). The influence of moral disengagement, morally based self-esteem, age, and gender on traditional bullying and cyberbullying. *Journal of School Violence*, 12, 211–231.
- Shetgiri, R., Lin, H., Flores, G. (2012). Identifying children at risk for being bullies in the United States. *Academic Pediatrics*, 12, 509–522.
- Ttofi, M. M., Farrington, D. P. (2009). What works in preventing bullying: Effective elements of anti-bullying programmes. *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research*, 1, 13–24.

- *Turner, I., Reynolds, K. J., Lee, E., Subasic, E., Bromhead, D. (2014). Well-being, school climate, and the social identity process: A latent model study of bullying perpetration and peer victimization. *School Psychology Quarterly*, 29, 320–335.
- Waasdorp, T. E., Bradshaw, C. P. (2015). The overlap between cyberbullying and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health*, 56, 483–488.
- Walters, G. D. (2020). Mediating the victim-offender overlap with delinquent peer associations: A preliminary test of the person proximity hypothesis. *Criminal Justice Studies*. <https://doi.org/10.1080/1478601x.2020.1711752>.
- *Walters, G. D., Espelage, D. L. (2018). From victim to victimizer: Hostility, anger, and depression as mediators of the bullying victimization–bullying perpetration association. *Journal of School Psychology*, 68, 73–83.
- *Walters, G. D., Kremser, J., Runell, L. L. (2017). Psychosocial correlates of bullying in middle school youth (Paper presentation). American Society of Criminology Annual Meeting, Philadelphia, PA, United States.
- Widom, C. S. (1989). The cycle of violence. *Science*, 244, 160–166.
- Williford, A. P., Brisson, D., Bender, K. A., Jenson, J. M., Forrest-Bank, S. (2011). Patterns of aggressive behavior and peer victimization from childhood to early adolescence: A latent class analysis. *Journal of Youth and Adolescence*, 40, 644–655.
- Wolke, D., Lereya, S. T. (2015). Long-term effects of bullying. *Archives of Disease in Childhood*, 100, 879–885.
- *Wolke, D., Lereya, S. T., Fisher, H. L., Lewis, G., Zammit, S. (2014). Bullying in elementary school and psychotic experiences at 18 years: A longitudinal, population-based cohort study. *Psychological Medicine*, 44, 2199–2211.
- Wong, R. Y., Cheung, C. M., Xiao, B. (2017). Does gender matter in cyberbullying perpetration? An empirical investigation. *Computers in Human Behavior*, 79, 247–257.
- *Yang, S.-J., Stewart, R., Kim, J.-M., Kim, S.-W., Shin, I.-S., Dewey, M. E., Maskey, S., Yoon, J.-S. (2013). Differences in predictors of traditional and cyber-bullying. A 2-year longitudinal study in Korean school children. *European Journal of Child and Adolescent Psychiatry*, 22, 309–318.
- Yeager, D. S., Fong, C. J., Lee, H. Y., Espelage, D. L. (2015). Declines in efficacy of anti-bullying programs among older adolescents: Theory and a three-level meta-analysis. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 37, 36–51.
- Zsila, A., Urbán, R., Griffiths, M. D., Demetrovics, Z. (2019). Gender differences in the association between cyberbullying victimization and perpetration: The role of

anger rumination and traditional bullying experiences. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 17, 1252–1267.

*Zych, I., Ttofi, M. M., Llorent, V. J., Farrington, D. P., Ribeaud, D., Eisner, M. P. (2018). A longitudinal study on stability and transitions among bullying roles. *Child Development*, 91(2), 527–545. <https://doi.org/10.1111/cdev.13195>.

SCHOOL-AGE BULLYING VICTIMIZATION AND PERPETRATION: A META-ANALYSIS OF PROSPECTIVE STUDIES AND RESEARCH

Twenty-three samples from 22 longitudinal studies assessing both bullying perpetration and bullying victimization were selected from a sample of 1,408 candidate studies using several prespecified criteria (i.e., participants ≤ 18 years of age; self-reported bullying victimization and perpetration assessed with a lag of at least 1 month but no more than 24 months; not a treatment or program study). A random effects meta-analysis was then performed on the concurrent and cross-lagged longitudinal associations between bullying victimization and perpetration in the 23 samples. A large pooled effect size ($r = .40$, 95% confidence interval [CI] = [.34, .45]) was obtained for the concurrent association between bullying victimization and perpetration, whereas modest to moderate effect sizes (victimization to perpetration: $r = .20$, 95% CI [.17, .24]; perpetration to victimization: $r = .21$, 95% CI [.17, .24]) were obtained for the two cross-lagged longitudinal correlations. The results did not change when analyses were conducted separately for traditional bullying and cyberbullying outcomes. These findings indicate that bullying victimization and perpetration correlate strongly and that their cross-lagged longitudinal relationship runs in both directions, such that perpetration is just as likely to lead to future victimization as victimization is to lead to future perpetration. Different theoretical models are proposed in an effort to explain these results: cycle of violence, general strain, and social cognitive theories for victimization leading to perpetration and risky lifestyles, routine activities, and peer selection theories for perpetration leading to victimization.

KEYWORDS

BULLYING VICTIMIZATION, BULLYING PERPETRATION, CYBERBULLYING, CROSS-LAGGED CORRELATIONS, META-ANALYSIS

Cytowanie:

Walters, G. D. (2020). Przemoc rówieśnicza (*bullying*) w wieku szkolnym – wiktymizacja i sprawstwo. Metaanaliza badań prospektywnych. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 19(4), 74–98.

Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa–Użycie niekomercyjne–Bez utworów zależnych 3.0 Polska.

MINISTERSTWO
SPRAWIEDLIWOŚCI
www.ms.gov.pl

FUNDUSZ
SPRAWIEDLIWOŚCI

Sfinansowano ze środków – Funduszu Sprawiedliwości, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości